JAARBOEK BILDERDIJK

2026

Hendrik Tollens

‘De een is een Zwaan, en de andre een Adelaar’

Bij wijze van inleiding

Lotte Jensen en Rick Honings

> En onze Bilderdijk is dan dood! Ik schrikte gisteren, toen ik het vernam, hoewel ik van zijn zorgelijke ziekte kennis droeg. – Ik hoop dat men zijne nagedachtenis op een waardige wijze zal vereeren, en hem in de stad zijner geboorte een blijvend gedenkstuk oprigten.[1]

Dit schreef Hendrik Tollens (1780-1856) op 21 december 1831 aan zijn uitgever Johannes Immerzeel. Drie dagen eerder had Willem Bilderdijk zijn laatste adem in Haarlem uitgeblazen. Tollens hoopte dat de beroemde dichter op een passende manier zou worden herdacht. Met een monument in zijn geboortestad Amsterdam bijvoorbeeld.

Het jaar 2026 is zowel voor Bilderdijk als Tollens een gedenkjaar: het is 270 jaar geleden dat Bilderdijk werd geboren en 170 jaar geleden dat Tollens stierf. Reden genoeg om een themanummer van het *Jaarboek Bilderdijk* aan Hendrik Tollens te wijden. Beide dichters zijn op allerlei manieren aan elkaar verbonden. Zo koesterde Tollens grote bewondering voor Bilderdijk; hij verzamelde al diens werk. De Bilderdijk-collectie van Tollens berust tegenwoordig in Leiden. Tollens stuurde hem zo nu en dan een dichtbundel toe en kreeg dan een vriendelijke reactie terug. Als redacteur van de *Nederlandsche Muzen-Almanak* selecteerde Tollens op verzoek van uitgever Immerzeel wat er van Bilderdijk en diens echtgenote Katharina Wilhelmina Schweikhardt geplaatst moest worden. Tollens en Bilderdijk troffen elkaar ook regelmatig in het genootschapsleven. Beiden waren bijvoorbeeld lid van de Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut voor Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten.

Maar meer nog dan via die persoonlijke contacten zijn ze met elkaar verbonden doordat ze als prototypes van een bepaald type dichterschap fungeren. Zoals Marita Mathijsen heeft laten zien, ontstond er in de poëzie van de eerste decennia van de negentiende eeuw een driestromenland: Rhijnvis Feith, Tollens en Bilderdijk representeerden ieder een ander soort opvatting in de dichtkunst. Bij Feith stond het gevoel als voornaamste bron van inspiratie centraal. Tollens’ werk en dat van zijn vele navolgers stond hoofdzakelijk in dienst van de maatschappij. Bij Bilderdijk speelde het gevoel eveneens een grote rol, maar waren het vooral de torenhoge ambities die hem voortdreven.[2]

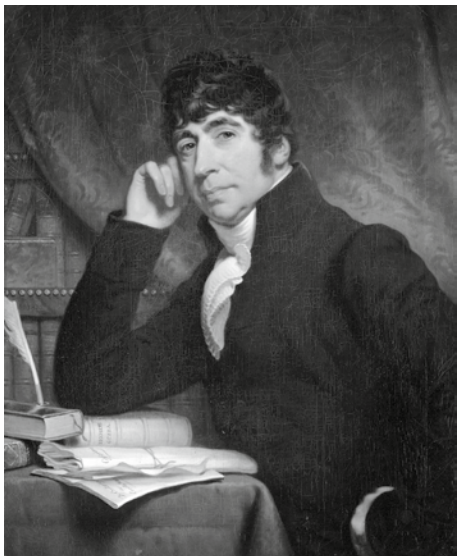

Willem Bilderdijk door Charles Howard Hodges, 1810. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

Hendrik Tollens door August Dietzer, circa 1816. Collectie Stichting Museum Rijswijk.

In de eigentijdse debatten werd het contrast tussen Tollens en Bilderdijk uitgelicht. Zo hesen enkele jonge Rotterdamse dichters in de jaren 1826-1829 Bilderdijk op een voetstuk ten koste van Tollens. Bilderdijk was volgens hen een genie. Hij was het prototype van de ware dichter, die hoog verheven opvattingen van het dichterschap koesterde. Gevoelsuitstorting en oorspronkelijkheid stonden bij hem voorop. Hij zag er, met zijn Turkse wrong op het hoofd, excentriek uit – als een echte dichter.

Tollens was daarentegen de man van de eenvoudige verskunst, die met zijn toegankelijke stijl een groot en breed publiek wist aan te spreken. Tollens had dan ook een veel grotere schare bewonderaars dan Bilderdijk. Geen andere auteur verkocht zoveel exemplaren als hij. De vierde druk van zijn *Gedichten* uit 1822 ging tienduizend keer over de toonbank. Pas als je weet dat een dichter als Bilderdijk meestal slechts een paar honderd stuks van een bundel verkocht, realiseer je je hoeveel dat was. Ook Bilderdijk wist het. 'Ik geloof niet, zoo *populair* te zijn als Tollens', merkte hij in 1822 op.[3] Ze verschilden ook wat betreft hun poëticale ideeën. Tollens nam als dichter geen hoge vlucht, maar bleef met zijn huiselijke, alledaagse onderwerpen met beide benen op de grond.

Dat beeld nestelde zich stevig in het collectieve geheugen. We komen het ook tegen bij de Vlaamse dichter Prudens van Duyse, die het contrast tussen beide

dichters in zijn gedicht 'Tollens en Bilderdijk' halverwege de negentiende eeuw als volgt samenvatte:

> Volksdichter, wiens gezangen zuiver vlieten,
> Aan 't hart ontweld; vriend, die er diep in dringt,
> Dien men herleest met altijd nieuw genieten,
> Waar hij ons land en 't huislik heil bezingt,
> Dat's Tollens. Meer verscheiden, meer verrassend,
> Meer vindingrijk, soms wat onklassisch lang,
> Maar keurig dichtstijlist van eersten rang.
> Maar episch bard; den geesten tegenbassend
> Der eeuwen; schitterend verstandspoëet,
> Dat's Bilderdijk, die vreemd te toovren weet
> Met onzen taal, hetzij ze streelt of dondert,
> Men viere beide op Neêrlands kunstaltaar;
> De een wordt bemind, en de andere bewonderd.
> De een is een Zwaan, en de andre een Adelaar.[4]

Of het contrast werkelijk zo scherp te trekken is, valt nog te bezien. Bilderdijk dichtte heel wat huiselijke verzen, die lang niet allemaal tot in de hemel reikten. En er ging vaak meer dichterlijke ambitie schuil achter Tollens' poëzie dan wel eens wordt gedacht, ook in de verzen over alledaagse gebeurtenissen; Tollens droeg, wellicht beïnvloed door Bilderdijk, het beeld uit van een goddelijk geïnspireerde dichter.[5]

Momenteel werkt Lotte Jensen, bestuurslid van de Werkgroep Bilderdijk, aan een nieuwe biografie van Hendrik Tollens. Daarin hoopt ze het eendimensionale beeld dat vaak van Tollens bestaat te doorbreken. Een belangrijke bron daarvoor is zijn correspondentie, waarin de dichter zich van verschillende kanten toont. Onbekende en onderbelichte aspecten daarvan komen in dit themanummer ruimschoots aan bod, onder meer in de artikelen over Tollens' relatie tot zijn eerste uitgever Johannes Pieter Uylenbroek (door Jirre Wijnholds), de predikant-dichter Nicolaas Beets (door Rick Honings) en de schrijfster Geertruida Bosboom-Toussaint (door Sophie Folkersma). Een brief die Tollens in 1827 aan een priester schreef, vormt de sleutel tot het begrijpen van een van de minst bekende episodes uit zijn leven: zijn overgang van het katholicisme tot het protestantisme. Het leidde tot een diepe geloofscrisis, die sporen achterliet in zijn dichtwerk. Lotte Jensen gaat er in haar artikel in dit jaarboek dieper op in.

Daarnaast is er ruimte voor andere invalshoeken: een boekhistorische waarbij acht varianten van Tollens' gedicht 'Philemon' worden vergeleken (door Ruud Poortier) en een taalkundige analyse van zijn werk (door Marc van Oostendorp). En wat maakt Tollens' klassieker, *De overwintering der Hollanders op Nova Zembla,*

nog altijd de moeite waard? Op die vraag gaat Jos Joosten in. We vroegen, ten slotte, aan de schrijfster Joke van Leeuwen, die in 2025 de Tollensprijs won, om op Tollensiaanse wijze een eigentijds gedicht te schrijven.

Terug naar de brief van Tollens, waarin hij de dood van Bilderdijk memoreerde. Het door Tollens gewenste monument voor de beroemde dichter kwam er niet. In 1856 – vijfentwintig jaar na Bilderdijks dood – deed de letterkundige en Bilderdijk-bewonderaar Jan Wap een poging een gedenkteken in Amsterdam op te richten, maar dat mislukte.[6] Datzelfde jaar, op 21 oktober 1856, stierf Tollens. Onmiddellijk ontstonden er initiatieven om voor hem een standbeeld op te richten. Dat liep, zoals bekend, wel uit op een succes. Vier jaar later werden maar liefst twee gedenktekens onthuld: een standbeeld in zijn geboortestad Rotterdam en een grafbeeld in zijn laatste woon- en sterfplaats Rijswijk. De onthulling van het standbeeld in Rotterdam door koning Willem III was een gebeurtenis van groot nationaal belang. Wap was een van degenen die op de tribune voor genodigden zat. Hij plakte zijn afgescheurde toegangskaartje in zijn verzamelmap van Tollens. Wat hem niet lukte voor Bilderdijk, had een groots opgezet comité voor Tollens wel voor elkaar gekregen.

Amsterdam kent tegenwoordig weliswaar een Bilderdijkstraat en een tandartspraktijk die naar Bilderdijk is vernoemd, maar misschien wordt het toch ook eens tijd voor een echt standbeeld. Zou de tweehonderdste sterfdag in 2031 niet een

ROTTERDAM.

ONTHULLING VAN HET STANDBEELD VAN TOLLENS,
op MAANDAG *den* 24 *September* 1860, *des morgens ten* 11½ *ure*, *in het* Park.

BEWIJS VAN TOEGANG
TOT HET
AFGESLOTEN TERREIN en de TRIBUNE der GENOODIGDEN,
voor den Heer Dr. J. A. Wap, *te* Delft.

Dit bewijs moet bij den ingang der Officieren-Societeit worden vertoond, doch nie
Heeren Commissarissen van Orde zullen aan de genoodigden de noodige aanwijzing
delijk worden verzocht in het belang van de goede orde en den geregelden afloo
willen volgen.

Afgescheurd toegangskaartje van Jan Wap voor de onthulling van het standbeeld van Tollens op 24 september 1860. Collectie Universitaire Bibliotheken Leiden.

uitgelezen moment daarvoor zijn? Een van de nazaten van koning Willem III, bij voorkeur koning Willem-Alexander, zou het wellicht kunnen onthullen.

Wij wensen u intussen veel leesplezier toe met dit themanummer over de man die wel een standbeeld kreeg, en hopen u bij onze activiteiten in 2027 weer te mogen begroeten.

Noten

1 H. Tollens aan J. Immerzeel, Rotterdam 21 december 1831, Koninklijke Bibliotheek, 133 C11: 218.

2 Marita Mathijsen, 'De aanval op de prulpoëten. De rol van tijdschriften in het Nederlandse poëziedebat tussen 1825-1840', in: Marita Mathijsen, *Nederlandse literatuur in de romantiek 1820-1880*. Nijmegen 2004, 101-109.

3 Brief van W. Bilderdijk aan J. Immerzeel, 31 mei 1822. Koninklijke Bibliotheek, 133 C11.

4 Geciteerd in G.D.J. Schotel, *Tollens en zijn tijd. Een proeve van levensbeschrijving*. Tiel 1866, 69.

5 Rick Honings, 'Bescheidenheid en Bilderdijkiaans bewustzijn. De paradox van Hendrik Tollens' self-fashioning', in: *De Negentiende Eeuw* 40 (2016), 215-233.

6 Rick Honings & Peter van Zonneveld, *De gefnuikte arend. Het leven van Willem Bilderdijk*. Amsterdam 2013, 515; Olf Praamstra, 'Een monument voor Bilderdijk. Een herdenking in steen en op papier', in: Rick Honings & Gert-Jan Johannes (red.), *Een sublieme nalatenschap. De erfenis van Willem Bilderdijk*. Leiden 2020, 221-231.

Een van de bewonderaars van Willem Bilderdijk was Hendrik Tollens, die dichter en verfhandelaar in Rotterdam was. Tollens vergaarde roem met zijn verzetspoezie tegen Napoleon en met het Nederlandse volkslied *Wien Neêrlandsch bloed*. Wat Bilderdijk niet lukte, kreeg Tollens wel voor elkaar: duizenden exemplaren van zijn dichtbundels verkopen. Dat kwam vooral door zijn toegankelijke stijl. Dit jaar is het 170 jaar geleden dat Tollens overleed. Dat was de aanleiding om dit jaarboek aan Tollens te wijden.

Dit *Jaarboek Bilderdijk* bevat onder meer bijdragen over de geloofscrisis van Tollens en zijn correspondentie met tijdgenoten, onder wie Nicolaas Beets en A.L.G. Bosboom-Toussaint. Tollens' bekendste gedicht, *De overwintering der Hollanders op Nova Zembla* (1819), wordt door moderne ogen gelezen en zijn gehele oeuvre ondergaat een stilometrische analyse. Joke van Leeuwen schreef een gedicht in de trant van Tollens.

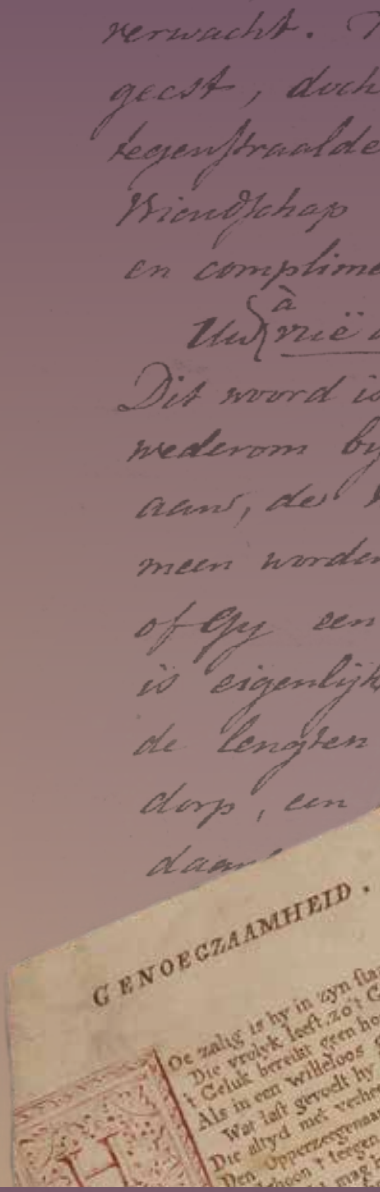

In 1984 verscheen het eerste nummer van het tijdschrift *Het Bilderdijk-Museum*. Met ingang van 2020 is het tijdschrift omgevormd tot een jaarboek. Het wordt uitgegeven door de Werkgroep Bilderdijk van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden. Over de instemming van Bilderdijk zelf met dit alles maken we ons geen illusies. Zijn motto was immers: 'Neen, Waarheid haalt men niet uit boeken en doktoren!'

9 789464 552683